

Fenomenološka sociologija: konstrukcija družbenega življenja – fenomenologija družbenega sveta

POVZETEK: V pričujočem tematskem sklopu predstavljamo Tomaža Luckmanna, enega izmed najpomembnejših predstavnikov fenomenološke sociologije. Luckmann pojmuje sociologijo kot humanistično disciplino - ne pa zgolj kot pozitivistično in empiricistično znanost - ki mora obravnavati človeka in družbo v pristno zgodovinski optiki, zato se zavzema za dialog z ostalimi humanističnimi vedami, kot so antropologija, zgodovina in filozofija. Če sociologija tega ne bi počela, bi se izneverila svojemu predmetu in posebnemu poslanstvu, ki ga je utemeljil že Max Weber, radikaliziral pa Alfred Schütz. Predmet sociologije je družba kot del človeškega sveta, ki ga oblikujejo in živijo ljudje, ki hkrati oblikujejo tudi sami sebe.

KLJUČNE BESEDE: družbena konstrukcija realnosti, zaloga znanja, časovne strukture, vmesne institucije, življenjski svetovi, socialno delovanje, zgodovinskost sveta, sociologija znanja, legitimiziranje, vsakdanje življenje, svet pomenov

Fenomenologija je veja evropske filozofije, ki jo je začel razvijati Edmund Husserl, v sociološki smeri jo je nadaljeval Alfred Schütz, Husserlov učenec, kateri je skušal razložiti in uporabiti fenomenologijo pri vpogledu v socialni svet. Temeljne koncepte je razložil v knjigi *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie*, ki je izšla leta 1932 na Dunaju, v angleščino pa je bila prevedena šele leta 1967 pod naslovom *The Phenomenology of the Social World*. Fenomenološka sociološka teorija se od ostalih teorij družbenega delovanja razlikuje v toliko, da zanika možnost pojasnjevanja družbenega delovanja samega po sebi, zato poudarja notranje delovanje človeškega duha in načine, kako ljudje klasificirajo in osmišljajo svet okoli sebe. Fenomenologi skušajo bolj razumeti pomen fenomenov ali stvari kot pa razlagati, kako so se pojavili.

Alfred Schütz je prišel v ZDA leta 1939 kot politični emigrant z Dunaja. Zaposlil se je na Univerzi New School for Social Research v New York Cityju, od koder je vplival na razvoj fenomenološke in pozneje na etnometodološko sociologijo v ZDA.

Za kaj gre pri Schützovi fenomenološki sociologiji? Njegova teorija in fenomenološka sociologija sta na splošno skrajno abstraktni, komplicirani in večkrat notranje nekonsistentni. Razvil je teorijo zavesti in teorijo akcije, ki je osredotočena na kulturne omejitve (norme in vrednote) osebnih misli in akcij. Schütz na individualni ravni

razpravlja o zavesti akterjev – o načinu, kako ljudje konstruirajo socialno stvarnost – in njenem odnosu z individualno mislijo in akcijo. Večkrat se zdi, da so akterji v svojih akcijah svobodni (prosti), da konstruirajo kakršenkoli tip socialne stvarnosti. Vendar ko se Schütz usredotoči na kulturni prostor, takrat dobimo povsem drug vtis. Zdi se, da so akterji omejeni, včasih tudi kontrolirani z družbenimi normami in vrednotami.

Njegov glavni prispevek je bilo njegovo vztrajanje, da način, kako ljudje klasificirajo in pripisujejo pomene zunanjemu svetu, ni čisto individualen proces. Ljudje razvijejo tipizacije, pojme, ki jih pripisujejo vrstam, stvarjem, ki jih izkusijo. Tipizacije niso pri vsaki osebi edinstvene (enkratne), temveč so članom družbe skupne. Z uporabo tipizacij lahko ljudje komunicirajo z drugimi ljudmi na podlagi predpostavke, da »vsi« vidijo svet enako, na enak način. Postopno si posameznik zgradi zalogo zdravorazumskega znanja, ki ga deli z drugimi člani družbe in ki dopušča ljudem, da skupaj živijo in komunicirajo. Takšno znanje je bistveno za doseganje praktičnih nalog vsakdanjega življenja. Čeprav je znanje skupno, pa ni stalno in nespremenljivo. Zdravorazumsko znanje se v interakciji nenehno preoblikuje. Vsak posameznik ima edinstven, življenjepis in interpretira ter izkuša svet na nekoliko drugačne načine, toda zaloga zdravorazumskega znanja omogoča ljudem, da vsaj deloma razumejo dejanja drug drugega. Pri tem prepričujejo sami sebe, da obstajajo v svetu in družbenem življenju redni in urejeni vzorci.

Šestdeseta leta so bila zelo pomembna za razvoj fenomenološke sociologije zaradi tega, ker so bila prevedena glavna Schützova dela v angleščino, posebej pa zaradi knjige *The Social Construction of Reality*, s podnaslovom *A treatise in the Sociology of Knowledge*, 1966, ki sta jo izdala njegova učenca Peter Berger in Thomas Luckmann. Postala je ena od najbolj branih teoretičnih knjig svojega časa. V Sloveniji je omenjeno delo upoštevala že konec šestdesetih let v prispevku *Socializacija – proces posameznikovega učlovečenja* Milica Bergant.¹

Pomembna je zaradi dvojega:

- predstavila je uvod v ideje Alfreda Schütza, napisan na način, ki je bil sprejemljiv za široko ameriško javnost; in drugič,
- predstavljala je poskus, da se Schützove ideje integrirajo v glavni tok razvoja sociologije.

Od leta 1966 naprej fenomenološka sociologija vzbuja velik interes, danes je ena od »vročih, močnih« teorij v sodobni sociološki teoriji.²

Zavzetost (okupacija) z individualnimi mislimi in delovanjem ljudi je bila eden od razlogov za nastanek knjige *The Social Construction of Reality* (1966), v kateri sta avtorja Peter Berger in Toma, Luckmann skušala razširiti interes fenomenološke sociologije tudi na socialne strukture in institucije, pravzaprav sta skušala integrirati individualne in societalne ravni družbenega življenja. Ena od osnovnih kvalitiet knjige je v tem, da sta avtorja skušala prevesti nejasno Schützovo filozofijo v pojme glavnega teka sociološke teorije. Pravzaprav sta ga preseгла, ko sta vključila Meadovo socialno psihologijo in delo obeh avtorjev dopolnila z delom Marxa in Durkheima o družbi in

kulturi. Prav tako sta skušala integrirati Webrovo idejo o socialnem delovanju z Durkheimovim razmišljanjem o socialnih dejstvih kot zunanjimi realitetami. Skušala sta na integriran način premisliti dvojni značaj družbe v pojmihi objektivnih dejstev in subjektivnega pomena. Pravzaprav gre za to, da so ljudje proizvodi iste družbe, ki jo sami ustvarjajo.

Podnaslov knjige, *Razprava o sociologiji znanja*, predstavlja ključ analize. Sociologija znanja se zanima za socialno konstrukcijo stvarnosti. Sociologijo znanja skušata Berger in Luckmann preusmeriti od preučevanja intelektualne zgodovine proti vsakdanji konstrukciji stvarnosti, v kateri se vsi vsakodnevno angažiramo.

Vsakdanje življenje začneta z analizo na individualni ravni vsakdanjega življenja, v svetu zdravorazumskega znanja (dobesedno po Schützu). Berger in Luckmann se še posebej zanimata za fenomenološko tendenco ljudi, ki subjektivne procese doživljajo kot objektivno stvarnost. Ljudje sprejemajo vsakdanje življenje kot urejeno stvarnost oz. socialna stvarnost se akterju zdi neodvisna od tega, kako jo razume. Kot objektivirana se zdi, da je vsiljena akterju.

Vsaka družba ima lastno zalogo znanja, ima skupno znanje o življenju in svetu, ki se razlikuje od drugih družb. Pravzaprav gre za svet pomenov, ki ne vključuje samo visoke ravni filozofskih idej o smislu življenja, temveč tudi vsakdanje znanje, ki velja za samo po sebi umevno.

Čeprav »ignorirata« objektivne strukture, zelo široko razpravljata o legitimiranih oziroma razlagah in opravičevanju institucionalnega sistema. Ne razpravljata o samih strukturah, ampak se osredotočata na znanje, potrebno za obstoj struktur. Poudarek ni na strukturah, ki se legitimirajo, ampak na sredstvih, s katerimi se legitimirajo. Svet pomenov zahteva neprestano legitimiziranje. Potrebuje ponavljajoče se utrjevanje in upravičevanje. Pripadnikom družbe je treba razlagati in ponovno razlagati, da je njihov svet pojmov stvaren, resničen, pravilen, legitimen. Brez te podpore bi svet pojmov težil k razpadu, življenje bi postalo brez pomena in družbena stabilnost bi bila ogrožena. Velik pomen pri letimiziranju svetov pomenov ima religija, verjetno je najbolj učinkovit mehanizem za legitimiranje svetov pomenov. Vsak svet pomenov je utemeljen na družbeni podlagi. Ta družbena podlaga – socialna struktura družbe – se imenuje struktura verodostojnosti. Če je uničena takšna struktura verodostojnosti, je uničen tudi svet pomenov.

Dokazovala sta, da je vsa gotovost v osnovi negotova. Stvari so stvarne, ker ljudje verjamejo, da so stvarne. Življenje je smiselno, ker mu ljudje dajejo smisel. Stvari postanejo razumljive, ker so opredeljene zdravorazumsko.

Vendar pa so ta stvarnost, ti pomeni, ta smisel arbitrarni. Ne obstaja univerzalno merilo, s pomočjo katerega bi jih lahko izmerili in prikazali kot resnične. Svet pomenov je družbena konstrukcija realnosti. Stvarnost ene družbe je za drugo družbo lažna, stvari, ki so opredeljene kot smiselne v eni družbi, so v drugi družbi nesmiselne. Zaradi tega se zahteva neprestano legitimiranje. Najpomembnejše sredstvo v objektivizaciji je jezik, ki neprekinjeno omogoča ljudem nujno objektivizacijo, vzpostavljajoč smiselni red. Stvarnost vsakdanjega življenja vzamemo kot dano dejstvo.

Moč Bergerjeve in Luckmannove razprave leži v njunem pogledu na družbeni svet kot na kulturni proizvod zavestnih procesov.

Prav tako je zanimiva njuna razprava o interakciji iz obraza v obraz (iz oči v oči). V primerjavi s Schützom je za njuno mikroanalizo značilna želja, da v svojo sociologijo vključita tudi individualno raven. Interakcijo iz obraza v obraz prav tako kot Schütz imenujeta »mi-odnos«. V teh odnosih je prisotnih mnogo manj tipizacij kot v »oni-odnosi«, ki vključujejo anonimne, druge ljudi, kar pomeni, da se ljudje v »mi-odnosih« ne povezujejo na osnovi kulturno definiranih receptov, ampak so odnosi veliko bolj personalizirani.

Jezik je zanju, kot nasploh za fenomenologe, zelo pomemben, predvsem takrat ko ga postavljata v odnos s procesom tipizacije. Imata ga za specifično obliko procesa označevanja, podtipom objektivizacije, ki se razlikuje od eksplicitne potrebe predstavljanja razlage za najširše subjektivne pomene. Jezik predstavlja sistem glasovnih simbolov - najvažnejši sistem simbolov v družbi. Njegov pomen je v tem, ker je lahko odvojen od tu in sedaj, od interakcije iz obraza v obraz in ker lahko prenaša pomene, ki niso neposredno subjektivni. Prav tako omogoča razpravo o stvareh, ki jih nismo nikoli doživeli osebno in jih morda tudi nikoli ne bomo doživeli. Pomaga nam, da akumuliramo pomene in znanja, ki jih bomo prenesli na bodoče generacije. zato je jezik najvažnejša socialna struktura. Pravzaprav tukaj prevzemata Durkheimovo stališče o jeziku kot o zunanjem objektivnem dejstvu. Jezik je izjema pri njuni splošni tendenci, da zelo malo pozornosti posvečata socialnim strukturam in objektivnim delom družbe.

Kljub temu, da poudarjata pomen jezika, premalo pozornosti posvečata objektivnim sestavinam življenja, saj definirata socialno strukturo samo kot povratne obrazce delovanja. Družbeni svet, tak kot je, je družbeni proizvod, prav tako pa je narejen (proizveden) občutek o njegovi objektivnosti, oboje je človeški proizvod.

Pod procesom, s katerim se ustvarja (dela) občutek socialne stvarnosti, leži dejstvo, da ljudje morajo proizvajati vse tisto, kar potrebujejo za življenje. V procesu eksternalizacije ljudje razvijajo običajne obrazce delovanja in interaktiranja iz prejšnjih situacij, kar pomeni, da ni življenja brez tradicije (običajev). Običajne akcije predstavljajo oder za razvoj institucionalizacije. Do nje prihaja takrat, ko ljudje razvijajo tipizacije o tistem, kar bodo najverjetneje drugi naredili v dani situaciji. Za njiju je institucija vrsta (način) recipročnega procesa tipizacije. Tak mikroskopski koncept institucije se razlikuje od večine socioloških konceptov institucije. Čeprav za njiju institucije niso globalni fenomeni, pa so vendar neodvisne, zunanje in prisilne, ker kontrolirajo človeško vedenje s tem, da predpisujejo v naprej definirane obrazce vedenja. Potek zgodovine omogoča tem institucijam doseči objektivnost, čeprav razpravljata o njih tudi kot o subjektivnih elementih. Otroci doživljajo institucionalni svet kot objektivno stvarnost; bila je pred njimi in bo še za njimi. Ko bodo posamezniki odrasli, bodo svoje biografije dojemali kot epizode v objektivni zgodovini družbe. Znanje (védenje), ki ga ljudje o družbi, akumulirajo. Zato se mora sociologija osredotočiti na to, kako ljudje rekonstruirajo svoje znanje o socialni stvarnosti in to ne samo v okviru zgodovinske proizvodnje sveta, ampak tudi o kontinuirani kreaciji tega sveta na vsakdanji ravni (v vsakdanjem življenju).

Prav tako je tipična za njuno razumevanje objektivne socialne stvarnosti določitev vlog. Vloge so tipizacije tistega, kar lahko od akterjev pričakujemo v danih socialnih situacijah. Vloge predstavljajo posrednika ali zvezo med širšimi in ožjimi družbenimi svetovi. Torej gre za posredovanje med makroskopskimi univerzumi pomenov, objektiviranih v družbi, in načini, s katerimi postanejo (so) ti univerzumi posameznikom subjektivno stvarni.

Postvaritev definirata izključno kot subjektivni fenomen. Postvaritev pomeni sprejem človeških pojavov kot stvari, torej v določnicah nečloveškega ali morda nadčloveškega. Postvaritev je tendenca razumevanja človeških proizvodov, kot da so nekaj drugega, npr. naravna dejstva, rezultati kozmičnih zakonov ali manifestacija božanske volje. To pomeni, da ljudje enostavno izgubijo iz vida obstoj dialektičnega odnosa med njimi samimi in njihovimi proizvodi. Seveda pa ljudje lahko objektivirajo socialne fenomene, da jih ne postvarijo, torej lahko proizvedejo »predmete« in vidijo svet v objektivnih pojmihi, in pri tem ne pozabijo, da so jih sami proizvedli, da gre za družbeno konstrukcijo stvarnosti.

Opombe

1. Milica Bergant, Teme iz pedagoške sociologije, CZ, Ljubljana, 1970.
2. Družbena konstrukcija realnosti, temeljno delo, na katerem je grajena in dograjena Luckmannova sociologija (skupaj z Bergerjem oziroma drugimi avtorji). Glej Luckmannovo bibliografijo v pričujočem sklopu.